

सुधारित ग्रामीण पाणी पुरवठा कार्यक्रम-
लोकसहभागाची संकल्पना व कार्यक्रम
राबविण्यासाठी मार्गदर्शक सूचना.

महाराष्ट्र शासन
पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग
शासन निर्णय क्र. ग्रापापु-१००१/ प्रक्र-१९०/पापु-०७,
मंत्रालय, मुंबई ४०० ०३२, दिनांक ३ सप्टेंबर २००१

- वाचा:-१) शासन निर्णय, पाणीपुरवठा व स्वच्छता विभाग, क्र.ग्रापापु-१०९९/प्रक्र-३२८/ पापु-०७,
दिनांक २७ जुलै, २०००.
२) शासन निर्णय, पाणीपुरवठा व स्वच्छता विभाग, क्र. ग्रापापु-१०००/प्रक्र-१६९/पापु-०७,
दिनांक २२ डिसेंबर, २०००.

प्रस्तावना -

ग्रामीण पाणीपुरवठा कार्यक्रम राबविण्यासाठी केंद्र शासनाच्या सुधारित मार्गदर्शक सूचना, केंद्र शासनाच्या वर्धित वेग ग्रामीण पाणीपुरवठा कार्यक्रमासाठी व राज्याच्या किमान गरजा कार्यक्रमांतर्गत ग्रामीण पाणीपुरवठा कार्यक्रमासाठी लागू करण्याचा धोरणात्मक निर्णय उपरोक्त क्रं.१ येथील दिनांक २७ जुलै, २००० च्या शासन निर्णयान्वये निर्गमित करण्यात आला आहे. या निर्णयानुसार ग्रामीण पाणीपुरवठा कार्यक्रम **मागणी आधारित पुरवठा आणि लोकसहभागाच्या तत्वावर आधारित** राबविण्यात येणार आहे. यानुसार योजनेची निवड, आखणी, अंमलबजावणी, देखभाल व दुरुस्ती ही संबंधित लाभार्थ्यांनी करावयाची आहे. हे सुधारित धोरण जाहीर झाल्यानंतर या लोकसहभागाच्या धोरणाचा अन्वयार्थ **"ग्रामीण जनतेकडून योजनेचा १०% खर्च वसूल करणे"**, मात्र निर्णयाधिकार व जबाबदारी पूर्वीप्रमाणेच शासन यंत्रणेकडेच राहिल असा लावण्यात आला आहे.

२. भारतीय राज्य घटनेच्या ७३ व्या घटना दुरुस्तीनंतर राज्यघटनेच्या ११ व्या अनुसूचीनुसार पिण्याच्या पाण्याचा विषय हा संपूर्णपणे पंचायत राज संस्थांच्या अधिकार क्षेत्रात आल्यानंतर राज्य शासनाने अधिकाधिक अधिकार व जबाबदारी पंचायत राज संस्थांकडे देण्याच्या ज्या पुरोगामी धोरणाचा अवलंब केला आहे, त्या धोरणाचा एक महत्त्वाचा भाग म्हणून पिण्याच्या पाण्याचे सुधारित धोरण जाहीर केले आहे. एवढेच नव्हेतर त्रिस्तरीय पंचायत राज व्यवस्थेअंतर्गत जेथे जेथे शक्य होईल तेथेतेथे हे अधिकार जास्तीत जास्त प्रमाणात पंचायत राज संस्थांपैकी ग्राम स्तरावरील ग्रामीण जनतेचा सगळ्यात जवळचा स्तर असणा-या

ग्रामपंचायतीस किंवा ग्राम स्तरावरील इतर संस्थात्मक घटकांना देण्याचे आणि अशाप्रकारे लोकाधिकार आणि लोकनिर्णय याचे लोकशाही स्वरूप आणखी प्रगल्भ करण्याचे जे धोरण शासनाने अवलंबिले आहे त्या अनुषंगाने पिण्याचे पाणीपुरवठ्याचे जास्तीत जास्त अधिकार ग्राम स्तरावर देण्याचा उद्देश या सुधारित धोरणामागे आहे. ग्राम स्तरावरसुध्दा निर्णय घेताना ते प्रतिनिधीक स्वरूपाचे न राहता त्याला आणखी व्यापक सार्वजनिक स्वरूप यावे म्हणून व्यावहारिकदृष्ट्या शक्य असेल तेथे निर्णयाधिकार ग्रामसभेला देऊन लोकाभिमुख लोकशाही (Direct Democracy) हे धोरण पाणीपुरवठ्याच्या सुधारित धोरणात प्रतिबिंबित करण्याचा प्रयत्न करण्यात आला आहे.

३.. परंतु क्षेत्रिय कामकाजाचा आढावा घेतला असता असे दिसून येते की, हे लोकाभिमुख लोकसहभागाचे व्यापक धोरण म्हणजे केवळ "१०% लोकवर्गणी" शासनाकडे जमा करणे आणि संपूर्ण अधिकार शासकीय अथवा जिल्हापरिषदेच्या यंत्रणेकडेच केंद्रित राहणे अशा स्वरूपात जनमानसात बिंबवले गेले आहे. हा गैरसमज दूर करून सुधारित पाणीपुरवठा धोरणातील लोक सहभागाचे तत्त्व स्पष्ट करण्याची व त्या अनुषंगाने या धोरणाच्या प्रत्यक्ष अंमलबजावणीसाठी मार्गदर्शक सूचना निर्गमित करण्याची बाब शासनाच्या विचाराधीन होती.

शासन निर्णय-

प्रस्तावनेत नमूद केलेल्या बाबींचा सर्व साकल्याने विचार करून शासन निर्णय, पाणीपुरवठा व स्वच्छता विभाग, क्र.ग्रापापु-१०९९/प्रक्र-३२८/पापु-०७, दिनांक २७ जुलै, २००० अन्वये निर्गमित केलेल्या सुधारित पाणीपुरवठा धोरणाच्या प्रत्यक्ष अंमलबजावणीकरिता पुढीलप्रमाणे मार्गदर्शक सूचना देण्यात येत आहेत:-

१) गावात / वाडीत पिण्याच्या पाण्याची योजना आवश्यक असल्यास तशी **मागणी** संबंधित गाव/ वाडी ज्या ग्रामपंचायत क्षेत्रात अंतर्भूत आहे, त्या **ग्रामपंचायतीकडून** प्राप्त होणे आवश्यक आहे. ही मागणी संबंधित ग्रामपंचायतीने **ग्रामसभेत ठराव घेवून करावी.**

२) परंतु प्रत्येक ग्रामसभा घेण्यापूर्वी ज्या वॉर्ड/ वाडी/ वस्ती (स्वतंत्र असलेल्या) मध्ये योजना घ्यावयाची आहे किंवा इतर परिस्थितीतसुध्दा, त्या लाभधारक मतदारांची वेगळी चर्चासभा घेवून त्यांचे विचार जाणून घ्यावेत. तसेच महिला मंडळांमार्फत अथवा ग्रामपंचायतीमार्फत गावातील लाभधारक महिला मतदारांची

वेगळी सभा घेवून योजनेची साधकबाधक चर्चा करण्यात यावी. अशा सभामधून झालेल्या चर्चेची व मागण्यांची माहिती नंतर होणा-या ग्रामसभेत सादर करण्यात यावी, व त्यानंतर ग्रामसभेने ठराव करावा.

3) ग्रामसभेने केलेला हा ठराव ग्रामपंचयतीने **जिल्हा परिषदेकडे** पाठवावेत. या ठरावात शक्य असल्यास ग्रामसभेने पाणीपुरवठ्याची कोणत्या प्रकारची योजना गावात/ वाडीत घेणे अभिप्रेत आहे. (उदा. साधी विहिर, विंधन विहिर, लघु नळ पाणीपुरवठा योजना, नळ पाणीपुरवठा योजना इ.) हे नमूद करणे पुढील कार्यवाहीच्या दृष्टीने योग्य होईल. लघु नळ पाणीपुरवठा योजना, नळ पाणीपुरवठा इ.) हे नमूद करणे पुढील कार्यवाहीच्या दृष्टीने योग्य होईल. ग्रामसभेत गावातील एकूण जलस्त्रोत, पाणी वाढविण्यासाठी करावयाची उपाययोजना, पाण्याचा सध्याचा वापर, पिण्यासाठी आवश्यक पाणी राखून ठेवण्यासाठी करावयाची उपाययोजना यावर चर्चा व्हावी. यासाठी ग्रामसभेत संबंधित तलाठी, कृषी विभागाचे अधिकारी, भूजल सर्वेक्षण व विकास यंत्रणेचे तांत्रिक अधिकारी व जिल्हा परिषदेच्या ग्रामीण पाणीपुरवठा विभागाचे अधिकारी यांनी हजर राहून माहिती द्यावी. ग्रामसभेची पूर्व सूचना देवूनही सदर अधिकारी अतिशय अपरिहार्य परिस्थितीत, हजर राहू शकत नसतील तर त्याची कारणे त्यांनी ग्रामसभेला सभेपूर्वी कळवून ग्रामसभेस आवश्यक असणारे मार्गदर्शन/ माहिती देण्याची पर्यायी व्यवस्था करावी. मात्र पूर्व सूचना देवूनही जर संबंधित तलाठी, कृषी अधिकारी, जिल्हा परिषदेच्या ग्रामीण पाणीपुरवठा विभागाचे अधिकारी व भूजल सर्वेक्षण व विकास यंत्रणेचे तांत्रिक अधिकारी गैरहजर राहिल्यास अथवा पर्यायी व्यवस्था न केल्यास आणि ग्रामसभेने बहुमताने तसा ठराव करून तो सक्षम अधिका-यांकडे सादर केल्यास, सक्षम अधिकारी त्या ठरावाची योग्य दखल घेवून संबंधित अधिका-यांविरुद्ध कारवाई करतील व तसे संबंधित ग्रामसभेस कळवतील. तसेच त्यानंतर याच बाबीसाठी बोलावलेल्या सभेला योग्य अधिकारी हजर राहतील याची व्यवस्था करतील. गावातील उपलब्ध पाणी, पिण्यासाठी राखून ठेवावयाचे प्रमाणे, स्त्रोत व तांत्रिक बाबी याची प्राथमिक माहिती घेण्यासाठी ग्रामसभा इतर सेवाभावी संस्था अथवा खाजगी तज्ञ यांचेही सहकार्य घेऊ शकतील.

4) ग्रामसभेच्या ठरावानुसार ग्रामपंचायतीकडून अशी मागणी जेव्हा करण्यात येईल तेव्हा ग्रामपंचायतीने जर **निश्चित योजना** प्रस्तावित केली नसेल तर जिल्हा परिषदेच्या ग्रामीण पाणीपुरवठा विभागाच्या संबंधित अभियंत्यानी त्या गावास/ वाडीस कोण कोणते पर्याय **तांत्रिक, व्यावहारिक व आर्थिकदृष्ट्या** योग्य आहेत हे सुचवावेत. सदर पर्यायांबाबतची संपूर्ण माहिती संबंधित अभियंत्याने सर्वसामान्यांना समजेल अशा पध्दतीने संबंधित ग्रामसभेस द्यावी. त्यासाठी आवश्यक असल्यास पुन्हा ग्रामसभा **मुख्य कार्यकारी अधिकारी**, यांनी किंवा **गट विकास अधिकारी** यांनी निर्देश देऊन बोलवावी.

5) वरील १ ते ४ प्रमाणे जिल्हा परिषदेकडे सादर करताना ग्रामसभेने खालील बाबींवर ठराव करणे आवश्यक राहिल.

अ) योजनेची अंमलबजावणी करण्यासाठी "ग्राम पाणीपुरवठा व स्वच्छता समिती " गठित करावी.

ब) ग्रामसभेने ग्राम पाणीपुरवठा व स्वच्छता समिती निवडताना यात किमान ५०% महिला व मागासवर्गीय प्रतिनिधी अंतर्भूत असतील. ग्रामपंचायतीच्या हद्दीत येणा-या प्रत्येक वाडी/ वस्तीला शक्य ते योग्य प्रतिनिधित्व मिळेल अशा त-हेने निवडावी. ग्राम पाणीपुरवठा व स्वच्छता समितीत ग्रामपंचायतीचे सर्व सदस्य अंतर्भूत करण्यासाठी प्रत्यवाय नाही. तसेच ग्राम पाणीपुरवठा व स्वच्छता समितीचे अध्यक्ष, सरपंच असावेत अथवा इतर कोणी असावे याबाबताचा निर्णयसुद्धा ग्रामसभेनेच घ्यावयाचा आहे. एकूण हा निर्णय पूर्णपणे ग्रामसभेच्या अखत्यारितील आहे.

क) योजनेची अंमलबजावणी म्हणजेच निविदेची कागदपत्रे तयार करणे, निविदा जाहिरात वर्तमानपत्रात देणे, निविदा प्राप्त झाल्यानंतर प्रत्यक्ष छाननी करुन अंतिम निर्णय घेणे, निवडलेल्या कंत्राटदाराला कार्यादेश देणे, कंत्राटदाराच्या कामावर लक्ष ठेवणे, आवश्यकतेनुसार राज्यशासनाने ठरवून दिलेल्या विहित पध्दतीने अथवा दर करारानुसार योजनेसाठी लागणाऱ्या सामुग्रीची खरेदी करणे, योजनेच्या बांधकामाच्या टप्प्यानुसार जिल्हा परिषदेने नियुक्त केलेल्या अभियंत्यांच्या प्रतिस्वाक्षरीनुसार देयके अदा करणे ही कामे ग्रामसभेने निवडलेली ग्राम पाणीपुरवठा व स्वच्छता समिती करेल. यापैकी ग्रामसभा ठरवेल त्यानुसार काही बाबींचे अधिकार या समितीला पूर्णपणे देण्याचे व काही महत्त्वाच्या बाबींसाठी समितीने प्राथमिक कार्यवाही करुन ग्रामसभेची अंतिम मंजूरी घेण्याबाबत ठरावात तपशिलावार अंतर्भूत असावे. (आदर्श नमुना ठराव सोबत जोडपत्र-१ मध्ये देण्यात आला आहे.)

ड) योजनेच्या अंमलबजावणीसाठी ग्रामपाणीपुरवठा व स्वच्छता समितीचे नावे वेगळे बँक खाते उघडून ते खाते चालविण्याचे अधिकार ग्रामसभेने ग्राम पाणीपुरवठा व स्वच्छता समितीच्या किमान दोन पदाधिका-यांना द्यावेत. तसेच लोकवर्गणीची लोकांकडून वसूल करण्यांत आलेली रक्कम जशी जमा होईल तशी वरीलप्रमाणे उघडण्यात आलेल्या बँक खात्यात जमा करण्याचे अधिकार ग्राम पाणी पुरवठा व स्वच्छता समितीला द्यावे लागतील व त्याला ग्रामपंचायतीच्या पंच कमिटीची ठरावाव्दारे सहमती असणे आवश्यक राहिल. ग्रामपंचायतीच्या सर्व बाबींसाठी या समितीस ग्रामपंचायतीच्या उपसमितीचा दर्जा असेल. मात्र या उपसमितीच्या कामाकाजाचा आढावा केवळ ग्रामसभाच घेऊ शकेल.

इ) बँकखाते उघडण्याचा निर्णय घेताना कोणत्याही निकटच्या राष्ट्रीयकृत बँकेत अथवा सहकारी बँकेत खाते उघडण्याचा निर्णय घेण्यास हरकत नाही.

६) योजना पूर्ण झाल्यावर त्याच्या देखभाल दुरु स्तीसाठी खर्चाची १००% रक्कम लाभाध्यांकडून वसूल करण्याचे व त्यासाठी योग्य प्रमाणात पाणीपट्टी वाढवून ती वसूल करण्याचे आणि ती न भरणान्यांवर उचित कार्यवाही करण्याबाबतचे अधिकार ग्राम पाणीपुरवठा व स्वच्छता समितीला, ग्रामसभेने द्यावेत.

७) अशा तऱ्हेने वर नमूद केलेले ठराव ग्राम पाणीपुरवठा व स्वच्छता समितीने व ज्या ठिकाणी सरपंच ग्राम पाणीपुरवठा व स्वच्छता समितीत अंतर्भूत नसतील त्या ठिकाणी सरपंचाच्या प्रतिस्वाक्षरीने **जिल्हा परिषदेच्या मुख्य कार्यकारी अधिकाऱ्यांना सादर करावे.** आवश्यकतेनुसार मुख्य कार्यकारी अधिकारी असे ठराव ग्रामसभा घेवून करण्यांत आले आहेत किंवा नाही याची तपासणी स्वतः किंवा पंचायत समितीच्या गट विकास अधिकाऱ्यांकडून किंवा इतर माध्यमातून करू शकतील. परंतु प्रत्येक वेळी अशी तपासणी केलीच पाहिजे असे बंधन नाही. मुख्य कार्यकारी अधिकाऱ्यांना परिस्थितीनुरूप निर्णय घेण्याचे स्वेच्छाधिकार असतील.

८) जिल्हापरिषदेने त्यांच्याकडे ग्रामीण पाणीपुरवठा व स्वच्छता समितीकडून प्राप्त झालेल्या प्रस्तावांचे नोंदणी रजिस्टर ठेवावे. ते सर्व ग्रामपंचायतीस व जनतेस तपासणीसाठी खुले असावे. उपलब्ध निधीच्या अनुषंगाने आलेल्या प्रकरणावर शासनाने ठरवून दिलेल्या निकषानुसार व प्राधान्यक्रम विचारात घेवून तसेच निधीच्या उपलब्धतेनुसार निर्णय घ्यावा. हा प्राधान्यक्रम व निकष कोणत्याही परिस्थितीत शिथिल करता येणार नाही. अतिशय आणीबाणीच्या परिस्थितीत तो बदलणे अपरिहार्य वाटत असल्यास जिल्हा परिषदेच्या सर्वसाधारण सभेचा तसा ठराव निर्णयार्थ शासनाकडे पाठवावा.

९) जिल्हा परिषदेने, जिल्हापरिषदांतर्गत विविध प्राधिकाऱ्यांना दिलेल्या अधिकारानुसार स्वतंत्र गावाच्या **रुपये ७५ लाखा** पर्यंतच्या ग्रामीण पाणीपुरवठा व स्वच्छता समितीकडून प्राप्त झालेल्या योजनेच्या प्रस्तावाची तपासणी करावी. त्या योजनेस तांत्रिक व प्रशासकीय मान्यता देण्याचे अधिकारी जिल्हा परिषदेतील संबंधित अधिकाऱ्यांना ज्या रकमेपर्यंत असतील त्यानुसार त्यांनी मान्यता द्यावी.

१०) **किमान गरजा कार्यक्रमांतर्गत स्वतंत्र गावाच्या रुपये ७५ लाखा पर्यंतच्या योजनांना प्रशासकीय मंजूरी देण्याचे अधिकार** जिल्हापरिषदेतील प्राधिकाऱ्यांना आहेत. **तांत्रिक मान्यतेचे रुपये २५ लाखा** पर्यंतचे अधिकार जिल्हा परिषदेच्या ग्रामीण पाणीपुरवठा विभागाच्या कार्यकारी अभियंत्यांना आहेत.

त्यापेक्षा जादा रकमेचे प्रस्ताव अधिकारानुरूप महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरणाचे संबंधित **अधीक्षक अभियंता, मुख्य अभियंता**, अथवा महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरणाच्या **मुख्यालयाकडे पाठवावे**. तसेच प्रशासकीय मान्यतेसाठी ७५ लाखापेक्षा मोठ्या योजना महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण अथवा शासनाकडे अधिकारानुसार पाठवाव्यात.

११) केंद्र शासनाच्या **वर्धित वेग कार्यक्रमान्तर्गत** मंजूर करावयाच्या ग्राम पाणीपुरवठा व स्वच्छता समितीने पाठविलेल्या सर्व योजना **शासनाकडे मंजूरीस्तव सादर कराव्यात**.

१२) प्रशासकीय मान्यतेसाठी व तांत्रिक मान्यतेसाठी प्राप्त झालेल्या प्रस्तावावर संबंधित सक्षम प्राधिकाऱ्यांनी असे प्रस्ताव प्राप्त झाल्याचे तारखेपासून **कमाल ६० दिवसात** निर्णय घ्यावा. जर असा निर्णय ६० दिवसांत घेण्यात आला नाही अथवा निर्णय घेण्यास होत असलेल्या विलंबाची कारणे संबंधित गावास या कालावधित कळविली नाहीत तर, योजनेस तांत्रिक अथवा प्रशासकीय मान्यता मिळाली आहे असे गृहीत धरून संबंधित गावाची ग्राम पाणीपुरवठा व स्वच्छता समिती पुढील कार्यवाही मुख्य कार्यकारी अधिकारी यांचे पूर्व मान्यतेने सुरु करू शकेल. मुख्य कार्यकारी अधिकारी यांच्याकडूनच दिरंगाई झाली असल्यास जिल्हा परिषदेच्या अध्यक्षांचे मान्यतेने पुढील कार्यवाही करण्यात येईल. विहित मुदतीत निर्णय घेण्यास असमर्थ ठरलेल्या अधिकारी / पदाधिकाऱ्यांना अशा अनिर्णित ठेवलेल्या बाबीसाठी जबाबदार धरून त्यांच्याविरुद्ध कार्यवाही करण्यात यावी.

१३) एखाद्या गावाला राज्य शासनाने **दिनांक २७ जुलै, २०००** च्या शासन निर्णयान्वये ठरवून दिलेल्या निकषापेक्षा अधिक म्हणजे दरडोई दरमाणसी ४० लिटर पेक्षा जास्त पाणीपुरवठा आवश्यक असेल किंवा सार्वजनिक नळ कोडाळयाएवजी वैयक्तिक घरगुती नळ जोडणी हवी असेल किंवा सामूहिक नळ जोडण्या हव्या असतील तर शासनाच्या निकषाहिपेक्षा जादा सुविधासाठी जो जादा खर्च येणार आहे तो **संपूर्णपणे** संबंधित लाभार्थ्यांनी, लाभार्थीसमूहाने अथवा गावाने उचण्याचा ठराव केल्यास व त्याप्रमाणे रक्कम ग्रामस्तरावर उघडलेल्या बँकखात्यावर जमा केल्यास व तेवढे जादा पाणी उपलब्ध असल्याचा लेखी सल्ला जिल्हा परिषदेतील अथवा शासनाच्या भूजल सर्वेक्षण व विकास यंत्रणेतील तांत्रिक अधिकाऱ्यांने दिल्यास अशा जादा सुविधांची नळ योजनासुध्दा मंजूर करण्यास हरकत नाही.

१४) महाराष्ट्र भूजल विधेयकातील तरतुदींचे गावाकडून पालन केले जाईल असा ठराव ग्रामसभेत करून व त्यानुसार गावातील पाणी वाटप कसे नियोजित होणार आहे त्याची माहिती योजनेच्या मागणी पत्रासोबत जिल्हा परिषदेकडे सादर करणे आवश्यक आहे.

१५) योजना मंजूर झाल्याचे पत्र ग्राम पाणीपुरवठा व स्वच्छता समितीला प्राप्त झाल्यानंतर, ठरलेल्या टप्प्यानुसार लोकवर्गणीची आवश्यक रक्कम बँकखात्यात जमा करावी व नंतर जिल्हा परिषदेला कळवावे. मंजूर आराखडे व प्राकलनात नमूद टप्प्यानुसार जिल्हा परिषदेतर्फे वेळावेळी आवश्यक रक्कम त्या बँकखात्यात जमा करण्यांत यावी.

१६) योजना मंजूर झाल्यावर व कंत्राटदाराची नियुक्ती केल्यानंतर ग्राम पाणीपुरवठा व स्वच्छता समिती, जिल्हा परिषद व कंत्राटदार यांच्यात योजनेच्या प्रत्यक्ष अंमलबजावणीबाबत त्रिपक्षीय करार करण्यात यावा. या करारात संयुक्त साक्षीदार म्हणून ग्रामपंचायतीच्या पंच कमिटीने प्राधिकृत केलेला प्रतिनिधी (ज्यांचा समावेश ग्राम पाणीपुरवठा समितीत नसेल असा), गावातील महिला मंडळाचे प्रतिनिधी यांच्या सहया घेण्यात याव्यात.

१७) मंजूर आराखडे व प्राकलनांनुसार निविदा कागदपत्रे तयार करणे, निविदा जाहिरात वर्तमानपत्रात देणे, आलेल्या टेडरची छाननी करणे ही कामे ग्राम पाणीपुरवठा व स्वच्छता समितीने करावयाची आहेत. यासाठी आवश्यक तांत्रिक सहकार्य जिल्हा परिषदेच्या पाणी पुरवठा विभागाच्या / उप विभागाच्या तांत्रिक अधिकाऱ्यांनी ग्राम पाणीपुरवठा व स्वच्छता समितीला उपलब्ध करून द्यावयाचे आहे.

१८) ग्रामसभेने ठराव केल्यास, योजनेच्या प्रत्यक्ष तांत्रिक देखभालीसाठी जिल्हा परिषद किंवा महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरणाचे तांत्रिक अधिकाऱ्यांना यासाठी त्यांना नियुक्त करता येतील. मात्र जिल्हा परिषदेच्या वतीने योजनेच्या कामाची तांत्रिक तपासणी, देखभाल व प्रतिस्वाक्षरी यासाठी जे अभियंते नेमले असतील त्याच अभियंत्यांना गावाच्या वतीने तांत्रिक देखरेखीसाठी नियुक्त करण्यात येवू नये. अशा तांत्रिक देखरेखीचा खर्च योजनेच्या खर्चात समाविष्ट करावा व तो महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण / जिल्हा परिषद यांना गावातर्फे अदा करण्यात यावा. यासाठी ग्राम पाणीपुरवठा व स्वच्छता समिती व जिल्हा परिषद/ महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण यांच्यात स्वतंत्र करार करण्यात येईल. कालांतराने यासाठी शासन तांत्रिक देखरेख करू शकणा-या सेवाभावी संस्था/ तज्ञ यांचे पॅनेल तयार करेल त्यातून तांत्रिक देखरेख करता येईल. परंतु तोपर्यंत वरील पध्दत लागू राहिल.

१९) जिल्हा परिषदेने, महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरणाने व राज्य शासनाच्या संबंधित खात्याने ज्या कंत्राटदाराची यादी विहित पध्दतीने तयार केली असेल त्या यादीतीलच कंत्राटदाराना ग्राम पाणीपुरवठा स्वच्छता समितीने काढलेल्या निविदामध्ये भाग घेता येईल. मात्र ग्रामसभेने ठराव करून हे काम ग्रामपंचायतीअंतर्गत करण्याचे ठरवले तर त्यासाठी मुख्य कार्यकारी अधिकाऱ्यांची पूर्व परवानगी घ्यावी लागेल.

२०) ग्रामसभेने ठरविलेल्या योजनांसाठी राज्यशासन जिल्हा परिषदेमार्फत ९०% रक्कम उपलब्ध करून देणार असल्याने ग्रामसभेने मान्य केलेल्या योजना तांत्रिकदृष्ट्या तपासून व अंमलबजावणीच्या काळात त्या योग्य प्रकारे पूर्ण होत आहे या बाबी तपासण्याचे अधिकार जिल्हा परिषदेच्या तांत्रिक अधिकाऱ्यांना, मुख्य कार्यकारी अधिकारी व जिल्हा परिषदेने ठरावाव्दारे ठरविलेल्या इतर अधिकाऱ्यांना असतील.

२१) कंत्राटदाराची बिले कामाच्या टप्प्यानुसार अदा करण्याचे अधिकार ग्राम पाणीपुरवठा व स्वच्छता समितीला असतील. मात्र बिले अदा करण्यापूर्वी जिल्हा परिषदेच्या तांत्रिक अधिकाऱ्यांकडून ती तपासून घेवून त्यांची प्रति स्वाक्षरी घेतल्यानंतर ग्राम पाणी पुरवठा व स्वच्छता समिती रक्कम धनादेशाव्दारे अदा करेल. बँकेला त्यानुसार जिल्हा परिषदेकडून आगावून सूचना देण्यात याव्यात.

२२) योजनेच्या बांधकामासाठी काही साधनसामुग्री बाहेरून विकत घेवून कंत्राटदाराला पुरविण्याची आवश्यकता असल्यास त्यासाठी विहित कार्यपध्दतीचा अवलंब ग्राम पाणीपुरवठा व स्वच्छता समिती करेल. अशा तऱ्हेने साधनसामुग्री ग्राम पाणी पुरवठा व स्वच्छता समितीने खरेदी करावी किंवा ती कंत्राटदाराची खरेदी करून घ्यावी या बाबतचा धोरणात्मक निर्णय ग्रामसभा ज्या वेळी टेंडरला अंतिम मान्यता देईल त्याच वेळी घेईल. मात्र त्यानंतर पुढील कार्यवाही ग्राम पाणीपुरवठा व स्वच्छता समितीने, ग्रामसभेने दिलेल्या अधिकारानुसार करावी.

२३) साधनसामुग्री खरेदी करताना राज्य शासनाने, महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरणाने अथवा जिल्हा परिषदेने याबाबत केलेले दर करार असल्यास त्यानुसार व त्याच प्रतीची खरेदी करावी. दर करारापेक्षाही कमी रकमेत व उच्च प्रतीचा माल उपलब्ध होवू शकतो अशी ग्राम पाणीपुरवठा व स्वच्छता समितीची खात्री झाल्यास निविदा सूचना अथवा दरपत्रके मागवून जिल्हा परिषदेच्या संबंधित तांत्रिक तज्ञाच्या पूर्व सहमतीनुसार व मुख्य कार्यकारी अधिकारी यांच्या पूर्व परवानगीने निर्णय घेण्यात यावा.

२४) कार्यादेश देण्याच्या करारपत्रावर **ग्रामसभेने** मान्य केलेल्या **ग्राम पाणीपुरवठा व स्वच्छता समितीचे पदाधिकारी** यांच्या सहया असतील व जिल्हा परिषदेने विहित केलेल्या तांत्रिक अधिकाऱ्याची प्रति स्वाक्षरी (Counter Signature) त्यावर राहिल.

२५) योजनेचे काम सुरु असताना टप्प्यानुसार वेळोवेळी ग्राम पाणीपुरवठा स्वच्छता समितीने आवश्यकतेनुसार ग्राम सभा बोलावून कामाचा आढावा सादर करावा. गावातील किमान २५% मतदारांनासुध्दा आढावा घेणे अनिवार्य वाटल्यास ग्रामपंचायतीकडे अथवा मुख्य कार्यकारी अधिकाऱ्यांकडे विशेष ग्रामसभेची मागणी करता येईल. जिल्हा परिषद कायदानुसार ज्या ज्या प्राधिकाऱ्यांना ग्रामसभा

बोलाविण्याचे अधिकार आहे ते आवश्यकतेनुरूप पाणीपुरवठा योजनेच्या अंमलबजावणीच्या अनुषंगाने ग्रामसभा बोलावू शकतील.

२६) योजनेच्या अंमलबजावणीच्या काळात पर्यवेक्षणासाठी ग्राम पाणीपुरवठा व स्वच्छता समिती एक कायम उप गट नेमेल. तसेच गावातील महिला मंडळे सुध्दा कामावर देखरेख करू शकतील. ग्रामपंचायतीस आवश्यक वाटल्यास एखाद्या सेवाभावी संस्थेला (ज्यांच्याकडे तांत्रिक सेवा उपलब्ध आहे) अथवा तज्ञानासुध्दा त्यांच्या देखरेखीसाठी नेमू शकेल. मात्र याबाबत अंतिम जबाबदारी ग्राम पाणीपुरवठा व स्वच्छता समितीचीच राहिल.

२७) जिल्हा परिषदेच्या व राज्य शासनाच्या तांत्रिक अधिकाऱ्यांना योजनेच्या कामाजाची व खरेदी केलेल्या मालाची प्रत तपासणी करण्याचे पूर्ण अधिकार असतील. त्या अनुषंगाने आवश्यकतेनुसार ग्रामपंचायतीला अथवा ग्रामसभेला निदेश देण्याचेही जिल्हा परिषदेला व राज्य शासनाला अधिकार असतील.

२८) पाणीपुरवठा योजनेच्या कामाच्या पूर्णत्वाचा दाखला गावातील महिला मंडळांच्या सहमतीनंतरच देण्यात येईल व कंत्राटदाराची अंतिम देयके ग्रामसभेने मान्यता दिल्यानंतर आणि जिल्हा परिषदेच्या संबंधित तांत्रिक अधिकाऱ्यांनी प्रति स्वाक्षरी केल्यानंतरच अदा करण्यांत यावीत.

२९) योजनेच्या देखभाल दुरुस्तीकरिता नेमावयाचा कर्मचारी, त्याचा पगार, त्यांच्या अटी व शर्ती ठरविण्याचे अधिकार ग्रामसभेला असतील.

३०) पाणीपट्टी न भरणाऱ्यांवर कारवाई करण्याचे अधिकार ग्राम पाणीपुरवठा व स्वच्छता समितीला असतील.

३१) ग्राम पाणीपुरवठा व स्वच्छता समितीचे प्रतिनिधी व महिला मंडळाचे प्रतिनिधी यांना शासन ठरविले त्यानुसार कंत्राट निश्चित होण्यापूर्वी पाणीपुरवठा योजनेचे तांत्रिक/ प्रशासकीय व लेखाविषयक बाबीचे जुजबी ज्ञान प्राप्त होण्यासाठी व त्यांचे काम ते प्रभावीपणे करून शकण्यासाठी दोन ते तीन दिवसांचे प्रशिक्षण पूर्ण करावे लागेल. जिल्हा परिषद, महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण किंवा शासन ठरवेल त्या सेवाभावी व इतर संस्थामार्फत प्रशिक्षण देण्यात येईल त्या प्रशिक्षणास हजर राहणे अनिवार्य असेल त्याशिवाय त्यांना प्रतिनिधी म्हणून काम करता येणार नाही.

३२) योजनेच्या खर्चाचे ग्रामस्तरावर हिशेब ठेवण्यासाठी नियमावली तयार करण्यात येईल त्यानुसार हिशेब ठेवावे लागतील त्याचे लेखा परीक्षण करण्याचे शासनास व जिल्हा परिषदेस अधिकार असतील.

ग्रामसभेत हे हिशोब वेळोवेळी सादर केले जातील, हिशोब तपासण्याची शासनाच्या अधिकाऱ्यांना व जिल्हा परिषदेच्या अधिकाऱ्यांना मुभा असेल.

३३) वरील मार्गदर्शक सूचनाबाबत कोणतीही अडचण निर्माण झाल्यास त्या अडचणीचे निराकरण करण्याचे अधिकार शासनास असतील.

२. हे आदेश मुंबई ग्रामपंचायत अधिनियम, १९५८ च्या कलम ८(३) व १५३ अ नुसार राज्य शासनास असलेल्या अधिकारानुसार व ग्रामविकास व जलसंधारण विभागाच्या सहमतीने निर्गमित करण्यात येत आहेत. तसेच उक्त नियमानुसार उपरोक्त जबाबदाऱ्या ग्रामसभेवर, ग्रामपंचायतीवर व तिच्या पंच कमिटीवर सोपविण्याचे निर्देश शासन देत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

(रत्नाकर गायकवाड)
सचिव, महाराष्ट्र शासन

प्रति,

मा. राज्यपाल यांचे सचिव,
मा. मुख्यमंत्री यांचे प्रधान सचिव
मा. उप मुख्य मंत्री यांचे सचिव,
मा. मंत्री (सर्व) यांचे खाजगी सचिव
मा. राज्यमंत्री (सर्व) यांचे खाजगी सचिव
मा. अध्यक्ष, जिल्हा परिषद (सर्व)
मा. मुख्य सचिव, महाराष्ट्र शासन, मंत्रालय मुंबई
विभागीय आयुक्त (सर्व)
सदस्य सचिव (प्रशासन), महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण, मुंबई
सदस्य सचिव (तांत्रिक), महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण, मुंबई
संचालक भूजल सर्वेक्षण व विकास यंत्रणा, पुणे
सर्व जिल्हाधिकारी,
सर्व मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद
सर्व जिल्हा परिषदेचे मुख्य लेखा व वित्त अधिकारी,
प्रादेशिक मुख्य अभियंता, महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण (सर्व)
जिल्हा पाणीपुरवठा अधिकारी तथा अधीक्षक अभियंता, महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण सर्व
सर्व तहसीलदार
कार्यकारी अभियंता, महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण (सर्व)
कार्यकारी अभियंता, ग्रामीण पाणी पुरवठा विभाग, जिल्हा परिषद (सर्व)
उपअभियंता, ग्रामीण पाणीपुरवठा उप विभाग, जिल्हा परिषद सर्व
गटविकास अधिकारी पंचायत समिती सर्व
महालेखापाल. महाराष्ट्र-१ मुंबई (लेखा परिक्षा)

महालेखापाल, महाराष्ट्र २ मुंबई (लेखा व अनुज्ञेयता)
महालेखापाल, महाराष्ट्र-२ नागपूर (लेखा परिक्षा)
महालेखापाल, महाराष्ट्र-२ नागपूर (लेखा परिक्षा व अनुज्ञेयता)
मुख्य लेखा परिक्षक. स्थानिक निधी लेखा, नवी मुंबई
मुख्य लेखा परिक्षक. स्थानिक निधी लेखा, नाशिक, पुणे, औरंगाबाद, अमरावती व नागपूर
नियोजन विभाग, मंत्रालय मुंबई
वित्त विभाग. मंत्रालय. मुंबई
ग्रामविकास व जलसंधारण विभाग
मंत्रालयातील सर्व विभाग
पाणीपुरवठा व स्वच्छता विभागातील सर्व पर्यवेक्षीय अधिकारी व कार्यासने
निवडनस्ती, पापु-०७.

जोडपत्र-१

(गावात/ वाडीत पिण्याच्या पाण्याची योजना आवश्यक असल्यास तशी मागणी करण्यासाठी ग्रामसभेने मंजूर करावयाच्या ठरावाचा आदर्श नमुना)

..... ग्रामसभेची सर्वसाधारण सभा श्री.. .., सरपंच / उप सरपंच ग्रामपंचायत .. .. यांच्या अध्यक्षतेखाली दिनांक .. .. रोजी .. .. वाजता. .. .. ठिकाणी खालील विषयावर विचार करण्यासाठी घेण्यात आली. सदर सभेस उपस्थित असलेल्या पदाधिकाऱ्यांची, अधिकाऱ्यांची व ग्रामस्थांची यादी सोबत जोडली आहे.

विषय क्र.१ : गावासाठी/ वाडीसाठी पिण्याच्या पाण्याची योजना घेण्याबाबत.

ठराव क्रमांक: .. .. .

- १) शासन निर्णय, पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग क्र. ग्रापापु १०९९/ प्र. क्र. ३२८/ पापु-०७, दिनांक २७ जुलै, २००० मध्ये देण्यात आलेल्या दरडोई पाणीपुरवठ्याच्या प्रमाणापेक्षा कमी पाणीपुरवठा गावास/ वाडीस होत असल्याने गावात/ वाडीत पिण्याच्या पाण्याची टंचाई भासत आहे. त्यामुळे गावातील ज्या वॉर्ड / वाडी/ वस्तीमध्ये योजना घ्यावयाची आहे त्या लाभधारक मतदारांची वेगळी चर्चासभा घेवून त्यांचे विचार जाणून घेण्यात आले. तसेच महिला मंडळांचे अथवा ग्रामपंचायतीमार्फत गावातील लाभधारक महिला मतदारांची वेगळी सभा घेवून योजनेची साधकबाधक चर्चा करण्यात आली. याबाबतची माहिती ग्रामसभेस करून देण्यात आली. गावातील/ वाडीतील पिण्याच्या पाण्याची टंचाई दूर करण्यासाठी गावास / वाडीस कोणकोणते पर्याय तांत्रिक, व्यावहारिक व आर्थिकदृष्ट्या योग्य आहेत याबाबतची संपूर्ण माहिती जिल्हा परिषदेतील तांत्रिक अधिकाऱ्यांनी ग्रामसभेस करून दिली. त्यावर ग्रामसभेत चर्चा होऊन. . . . . गावात/ वाडीत. . . . . (येथे साधी विहिर, विंघन विहिर, लघु नळ पाणी पुरवठा योजना, नळ पाणीपुरवठा योजना इ. पैकी कोणती योजना गावात/ वाडीत घेणे आवश्यक ते नमूद करावे.) योजना घेण्यास .. .. . गावची ग्रामसभा तयार आहे.
- २) वरीलप्रमाणे प्रस्तावित करण्यात आलेल्या .. .. . योजनेसाठी अंदाजे रु .. .. . एवढा ढोबळ खर्च अपेक्षित आहे. सदरचा खर्च मान्य करण्यास .. .. . ग्रामसभा तयार आहे. तसेच सदर योजनेच्या प्रत्यक्ष भांडवली खर्चाच्या १०% रक्कम लोकवर्गणीद्वारे भरण्यास व योजनेच्या देखभाल दुस्तरी व व्यवस्थापनावरील १००% खर्च सोसावयास .. .. . ग्रामसभा तयार आहे.
- ३) योजना स्वयंपूर्ण होण्याच्या दृष्टीने आवश्यक ती पाणीपट्टी बसविण्यास व आवश्यकता असल्यास पाणीपट्टीच्या दरात वाढ करण्यास . . . . . ग्रामसभा तयार आहे.
- ४) प्रस्तावित योजनेची अंमलबजावणी करण्यासाठी .. .. . ग्रामसभेअंतर्गत खालीलप्रमाणे (येथे ग्राम सभेने निवडलेल्या ग्राम पाणी पुरवठा व स्वच्छता समितीच्या पदाधिकाऱ्यांची व सदस्यांची नावे देण्यात यावीत.) ग्राम पाणीपुरवठा व स्वच्छता समिती गठित करण्यास मंजूरी देण्यात येत आहे.
- ५) योजनेची अंमलबजावणी म्हणजेच निविदेची कागदपत्रे तयार करणे, निविदा जाहिरात वर्तमानपत्रात देणे, निविदा प्राप्त झाल्यानंतर प्रत्यक्ष छाननी करून अंतिम निर्णय घेणे, निवडलेल्या कंत्राटदाराला कार्यादेश देणे, कंत्राटदाराच्या कामावर लक्ष ठेवणे, आवश्यकतेनुसार राज्यशासनाने ठरवून दिलेल्या विहित पध्दतीने अथवा दर करारानुसार योजनेसाठी लागणाऱ्या सामुग्रीची खरेदी करणे, योजनेच्या बांधकामाच्या टप्प्यानुसार जिल्हा परिषदेने नियुक्त केलेल्या अभियंत्यांच्या प्रतिस्वाक्षरीनुसार देयके अदा करणे ही कामे करण्यासाठी ग्रामपाणी पुरवठा व स्वच्छता समितीस पूर्ण अधिकार देण्यात येत आहेत.

अथवा

- ५) योजनेची अंमलबजावणी म्हणजेच निविदेची कागदपत्रे तयार करणे, प्राप्त निविदांची छाननी करणे, कंत्राटदाराच्या कामावर लक्ष ठेवणे, साहित्य सामुग्रीच्या खरेदीची पूर्व तयारी करणे, कंत्राटदारांची देयके अदा करण्याची पूर्व तयारी करणे इत्यादी प्राथमिक स्वरूपाची कामे करण्यासाठी ग्राम पाणीपुरवठा व स्वच्छता समितीस पूर्ण अधिकार देण्यात येत आहेत. त्याचप्रमाणे निविदा जाहिरात वर्तमानपत्रात देणे, प्राप्त निविदांची छाननी केल्यानंतर त्यावर अंतिम निर्णय घेणे, निवडलेल्या कंत्राटदाराला कार्यादेश देणे, आवश्यकतेनुसार राज्य शासनाने ठरवून दिलेल्या विहित पध्दतीने अथवा दर करारानुसार योजनेसाठी लागणाऱ्या सामुग्रीची खरेदी करणे, योजनेच्या बांधकामाच्या टप्प्यानुसार जिल्हा परिषदेने नियुक्त केलेल्या अभियंत्यांच्या प्रतिस्वाक्षरीनुसार देयके अदा करणे (ही अथवा यापैकी काही कामे हे ग्रामसभेने ठरवून तसे नमूद करावे) इत्यादी महत्त्वाच्या बाबीसाठी ग्राम पाणीपुरवठा व स्वच्छता समितीने प्राथमिक कार्यवाही करून ग्रामसभेची अंतिम मंजूरी घेण्याचे अधिकार ग्राम पाणीपुरवठा व स्वच्छता समितीस देण्यात येत आहेत.
- ६) कार्यादेश देण्याच्या करारपत्रावर सहया करण्यासाठी श्री. . . . . व श्री. . . . . या ग्राम पाणीपुरवठा व स्वच्छता समितीच्या पदाधिकाऱ्यांना अधिकार देण्यात येत आहेत.

- ७) योजनेच्या अंमलबजावणीसाठी . . . . . बँकेत ग्राम पाणीपुरवठा व स्वच्छता समितीचे नावे स्वतंत्र खाते उघडून ते खाते चालविण्याचे अधिकार श्री. . . . . व श्री. . . . . या ग्राम पाणीपुरवठा व स्वच्छता समितीच्या पदाधिकाऱ्यांना देण्यात येत आहे. हे बँक खाते सदर दोन पदाधिकाऱ्यांच्या संयुक्त सहिने चालविण्यास व कंत्राटदाराचे धनादेश अदा करताना, संबंधित देयके जिल्हा परिषदेच्या तांत्रिक अधिकाऱ्यांकडून ती तपासून घेवून त्यांची प्रतिस्वाक्षरी घेतल्यानंतर धनादेशाद्वारे रक्कम अदा करण्यास ग्राम पाणीपुरवठा व स्वच्छता समितीला अधिकार देण्यात येत आहेत.
- ८) लोकवर्गणीची लोकांकडून वसूल करण्यांत आलेली रक्कम जशी जमा होईल तशी ग्राम पाणीपुरवठा व स्वच्छता समितीच्या नावे उघड्यात येणाऱ्या बँक खात्यात जमा करण्याची जबाबदारी व अधिकार ग्राम पाणीपुरवठा व स्वच्छता समितीला देण्यात येत आहेत.
- ९) वरील (७) व (८) येथील बाबीसाठी ग्रामपंचायतीच्या पंच कमिटीची ठरावाद्वारे स्वतंत्र सहमती घेण्यात यावी.
- १०) पाणीपट्टी न भरणाऱ्यांवर कारवाई करण्याचे अधिकार ग्राम पाणीपुरवठा व स्वच्छता समितीला देण्यात येत आहेत.
- ११) गावासाठी/ वाडीसाठी राज्य शासनाने दिनांक २७ जुलै, २००० च्या शासन निर्णयान्वये ठरवून दिलेल्या निकषा पेक्षा अधिक म्हणजे दरडोई दरमाणसी ४० लिटर पेक्षा जास्त पाण्याचा पुरवठा आवश्यक असून सार्वजनिक नळ कोंडाळया ऐवजी वैयक्तिक घरगुती नळ जोडणी हवी आहे. जादा पाणी उपलब्ध असल्याचा लेखी सल्ला जिल्हा परिषदेतील/ शासनाच्या भूजल सर्वेक्षण व विकास यंत्रणेतील तांत्रिक अधिकाऱ्यांने दिला आहे. त्यामुळे शासनाच्या निकषा पेक्षा या जादा सुविधांसाठी जो जादा खर्च येणार आहे तो संपूर्णपणे भरण्यास . . . . . ग्रामसभा तयार आहे.
- १२) महाराष्ट्र भूजल विधेयकातील तरतुदींचे गावाकडून पालन केले जाईल.

सूचक - श्री.
अनुमोदक -श्री.

ठराव क्रमांक -----सर्वानुमते संमत करण्यात आला.

ग्राम विकास अधिकारी / ग्रामसेवक

सरपंच, ग्रामपंचायत.